

De toekomst van het humanisme en de rol van de Humanistische Alliantie

Harry Kunneman

Tegen de achtergrond van de historische beschouwingen in dit boek rijst de vraag naar de toekomst van het humanisme in ons land. Ik wil die vraag vanuit twee invalshoeken beantwoorden. In de eerste plaats vanuit de belangrijkste uitdagingen waarmee humanisten in onze tijd geconfronteerd worden. In de tweede plaats vanuit de mogelijkheden die de Humanistische Alliantie als nieuw samenwerkingsverband van humanistische organisaties te bieden heeft om die vragen en uitdagingen met een zeker vertrouwen en élan tegemoet te treden.

1. Ingrijpende verschuivingen

In vergelijking met de ontstaanssituatie van de humanistische beweging zestig jaar geleden is een aantal ingrijpende verschuivingen opgetreden. In de eerste plaats stond de opbouwphase van het HV en van Humanitas in het teken van een grote maatschappelijke *urgentie*. Voor Van Praag en veel van zijn tijdgenoten was het vanzelfsprekend dat na de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog ingrijpende maatschappelijke veranderingen noodzakelijk waren. De emancipatie van de buitenkerkelijken maakte daar deel van uit, maar vormde niet de kern. De kern was het bevorderen van moreel besef en morele weerbaarheid onder de bevolking, vanuit het vertrouwen dat het humanisme daar een belangrijke bijdrage aan zou kunnen leveren: dat was 'de grote strijd' die Van Praag zijn hele leven gevoerd heeft, onder het devies 'niets verwachten, alles hopen'. Hier ligt in mijn ogen een eerste belangrijke verschuiving ten opzichte van de begintijd van de humanistische beweging in ons land: in plaats van een opbouw- en ontwikkelingsperspectief, met het bijbehorende toekomstgerichte élan, is nu eerder sprake van zorgen rond het afbrokkelen van al datgene wat door de humanistische beweging *verworven* is. Dat geldt niet alleen 'intern', bijvoorbeeld

ten aanzien van het behoud van arbeidsplaatsen voor humanistisch geestelijk verzorgers of van zendtijd voor de humanistische omroep, maar ook op het niveau van het publieke debat. Voorzover het humanisme daarbinnen een prominente rol speelt, gaat het vooral om het *verdedigen* van humanistische waarden zoals vrijheid van meningsuiting en individuele keuzevrijheid tegenover de dreiging van fundamentalistische inperkingen daarvan.

Dat hangt samen met een *tweede* belangrijke verschuiving ten opzichte van de beginperiode van het georganiseerde humanisme in ons land. In plaats van de min of meer militante *minderheidspositie* die humanisten in het maatschappelijke debat en binnen de belangrijkste institutionele domeinen innamen, zijn centrale humanistische waarden inmiddels voor een groot deel van de bevolking een vanzelfsprekend onderdeel geworden van de dagelijkse cultuur. Dat is gedeeltelijk een gevolg van de inspanningen van humanisten, maar gaat grotendeels terug op veel bredere maatschappelijke democratiserings- en individualiseringsprocessen en de daarmee gepaard gaande secularisering van de Nederlandse samenleving. Bijna de helft van de Nederlandse bevolking onderschrijft blijkens recent onderzoek belangrijke humanistische waarden, zoals individuele vrijheid, autonomie, en gelijkwaardigheid. Het humanisme is met andere woorden deel geworden van de veel bredere *democratische cultuur* die zich sinds de jaren zestig in ons land heeft ontwikkeld, hetgeen het ontbreken van een 'sense of urgency' en van toekomstgerichte energie binnen de humanistische beweging voor een groot deel verklaart. In de *derde* plaats heeft zich een ingrijpende verschuiving voltrokken van de nationale *staat* als centrale maatschappelijke actor en als primair oriëntatiepunt voor het maatschappelijke middenveld, naar de *internationale markt* als het centrale maatschappelijke domein. Die ingrijpende verschuiving is gepaard gegaan met het afkalven van de verzuilde samenleving en met een verschuiving naar geïndividualiseerde arbeid en geïndividualiseerde consumptie als belangrijkste vormen van maatschappelijke participatie. Het dichtgeknoopte weefsel van instituties en organisaties dat voorheen

het maatschappelijke middenveld vormde, krijgt niet alleen steeds minder subsidies van overheidswege, maar ziet ook het eigen ledenaantal gestaag afbrokkelen. De exclusieve, langlopende verbindingen die de verzuilde samenleving kenmerkten, hebben grotendeels plaatsgemaakt voor allerlei vormen van korter durende participatie aan een breed scala van snel veranderende netwerken op basis van individuele keuzevrijheid en nieuwe, snelle en laagdrempelige communicatie-technologieën. De bindingen binnen dergelijke netwerken zijn niet meer afhankelijk van gedeelde tradities en overkoepelende levensovertuigingen, maar worden primair bepaald door de belangen van de betrokkenen en zijn sterk afhankelijk van de ruimte die daarbinnen bestaat voor hun persoonlijke inbreng en voorkeuren. Ook het domein van zingeving en levensvragen heeft met andere woorden kenmerken van een markt gekregen, waarop organisaties concurreren om tijd en middelen van zingeving-consumenten die met een overdaad aan keuzemogelijkheden geconfronteerd worden.

In de *vierde* plaats is de verhouding tussen humanisme en religie, die lange tijd gezichtsbepalend is geweest voor het humanisme in ons land, ingrijpend van karakter veranderd. Door de komst van de multiculturele samenleving en het toegenomen belang van traditionele vormen van islamitische religiositeit in ons land hebben enerzijds de traditionele tegenstellingen tussen humanisme en religie een nieuwe actualiteit gekregen, met name rond thema's als vrouwenemancipatie, tolerantie en seksuele vrijheid. Het gaat hierbij echter niet langer om het veilig stellen van de rechten van een vrijzinnige, a-religieuze minderheid binnen een dominante, religieus georiënteerde meerderheids-cultuur, maar omgekeerd om een vaak agressief getoonzette eis aan een bijzonder kleine, orthodox-religieuze of fundamentalistische minderheid om de dominante normen en waarden van de liberaal-democratische cultuur te eerbiedigen. Binnen die cultuur verliezen georganiseerde vormen van religiositeit, ondanks alle ophef over religieus fundamentalisme, over de hele linie genomen nog steeds terrein, zoals ook aan de secularisering en levensbeschouwelijke

individualisering onder derde generatie-immigranten in ons land valt af te lezen. Vanuit het perspectief van het Nederlandse humanisme gezien, heeft die ontwikkeling een ambivalent karakter. Zij is eenduidig positief voorzover die ontwikkeling synoniem is met de afbraak van levensbeschouwelijke discriminatie en religieuze intolerantie en gepaard is gegaan met toename van individuele vrijheid en gelijkberechtiging op allerlei maatschappelijke terreinen. Maar die ontwikkeling kent ook een keerzijde die voor de toekomst van het humanisme in ons land in mijn ogen van groot belang is. Die keerzijde betreft de enorme zuigkracht die de consumptiemaatschappij en de bijbehorende expansieve markteconomie uitoefenen op hedendaagse individuen en de daarmee gepaard gaande verschraling en uitholling van het humanistische autonomiebegrip. Voor Van Praag bestond er, in navolging van Kant, een rechtstreeks verband tussen het opkomen voor de eigen vrijheid en autonomie en het eerbiedigen van de vrijheid en autonomie van andere mensen. Autonomie is voor hem met andere woorden intern verbonden met gelijkwaardigheid en gelijkwaardigheid verwijst rechtstreeks naar verantwoordelijkheid en solidariteit. In de hedendaagse consumptiemaatschappij zijn deze morele implicaties van het humanistische autonomiebegrip steeds verder naar de achtergrond gedrongen. Op het niveau van de publieke opinie en de dominante cultuur is het begrip autonomie verschaald tot individuele keuzevrijheid en tot het recht om binnen de grenzen van de wet eigen behoeften na te streven en persoonlijke standpunten te verkondigen, ongeacht de gevolgen daarvan voor anderen. Deze verschraling en uitholling van het autonomiebegrip gaan hand in hand met een toenemend vertrouwen in technische beheersbaarheid en bestuurlijke controle en met het verdringen van eindigheid en van de onontkoombaarheid van 'trage vragen'.

Dergelijke vragen spelen niet alleen een hoofdrol in de filosofie en de literatuur, maar ook binnen de verschillende religies. Het humanisme staat vanouds kritisch tegenover alle pogingen om vanuit absoluut gestelde religieuze kaders bindende antwoorden op dergelijke vra-

gen voor te schrijven. De 'kleine strijd' van Van Praag en het verzet tegen fundamentalistische vormen van religiositeit in naam van persoonlijke vrijheid en autonomie, zijn met andere woorden nog steeds actueel. Hier is zelfs sprake van een nieuw 'front', in de vorm van verzet tegen en kritiek op 'verburgerlijkte' vormen van religiositeit, waarin stichtend over normen en waarden wordt gesproken en religie als een geprivilegieerde bron van morele betrokkenheid wordt aangeprezen, maar tegelijkertijd op praktisch niveau alzijdige marktwerking wordt bevorderd en de toename van consumptieve vormen van autonomie de facto krachtig wordt ondersteund.

Deze tegenstellingen tussen een moreel en politiek geëngageerd humanisme aan de ene kant en dogmatische en verburgerlijkte vormen van religiositeit aan de andere kant, dienen echter niet verabsoluteerd te worden tot een onoverbrugbare kloof tussen humanisme en religie. Daarmee verdwijnt namelijk uit het zicht dat in onze tijd alle *open* vormen van religiositeit en spiritualiteit eerder bondgenoten dan tegenstanders vormen voor een moreel geëngageerd humanisme.

Op *praktisch* niveau krijgt dit (precaire en kwetsbare) bondgenootschap al geruime tijd gestalte in de vorm van samenwerkingsverbanden tussen humanistische en religieus geïnspireerde organisaties rond thema's als armoedebestrijding, hulp aan asielzoekers en samenlevingsopbouw, zowel in Nederland als op het Zuidelijk halfrond. Ook de toetreding van de Alevieten en van religieus-humanisten tot de Humanistische Alliantie is daar een teken van. Maar op conceptueel en levensbeschouwelijk niveau is aan beide kanten nog veel werk te doen om de overeenkomsten én verschillen met betrekking tot deze 'grote strijd' te verhelderen. Het gaat hier om het ontwikkelen van een visie op de rol van levensbeschouwing, religie en persoonlijke levenskunst in onze tijd *voorbij* de exclusieve geldigheidsclaims en de bijbehorende gerichtheid op de 'eigen' gemeenschap die kenmerkend waren voor het verzuilde Nederland, maar óók voorbij de neo-liberale privatisering van religie en levensbeschouwing en de bijbehorende marginalisering daarvan als

bronnen van *moreel inzicht* op het niveau van de openbare meningsvorming en op het niveau van professionele taalspelen.⁽¹⁾

Dat brengt me ten slotte bij de *viijfde*, meest ingrijpende verschuiving waarmee de humanistische beweging in ons land geconfronteerd wordt in vergelijking met de ontstaanssituatie van zestig jaar geleden. Het gaat hier om de ontwikkeling van een wereldomspannend economisch systeem gebaseerd op ongelimiteerde groei en permanente technologische innovatie en om de snelle industrialisering van voormalige 'ontwikkelingslanden', zoals India, Brazilië en China en alle daarmee samenhangende vragen rond mondiale rechtvaardigheid, ecologische overbelasting en duurzame productie. Deze ontwikkelingen hebben er samen toe geleid dat voor het eerst in de menselijke geschiedenis het voortbestaan van de menselijke soort door ons eigen toedoen op het spel is komen te staan. De moderne wetenschappen en de daarop gegente technologische vooruitgang spelen daarbij een dubbelzinnige rol. Enerzijds vormen zij de onontbeerlijke basis voor menswaardige levensomstandigheden en voor een spectaculaire toename van wetenschappelijk inzicht en technische beheersingsmacht. Anderzijds overtreffen de investeringen in wetenschappelijk onderzoek op het gebied van militaire en consumptief gerichte technologie qua omvang vele malen het onderzoek op het gebied van armoedebestrijding, mensenrechten, burgerschapsontwikkeling en ecologische vragen. Net zoals in de consumptiemaatschappij de verbindingslijnen tussen het moderne autonomiebegrip en morele verantwoordelijkheid in hoge mate verzwakt zijn, zo geldt dat ook voor de verbindingslijnen tussen wetenschappelijke rationaliteit en vragen rond maatschappelijke rechtvaardigheid. Uit de vooraanstaande positie die India, Korea en China inmiddels innemen op het gebied van genomics-onderzoek, valt op te maken dat het kweken van grote aantallen wetenschapsmensen en ingenieurs en het initiëren van hoogwaardige onderzoekslijnen gericht op technologische vernieuwing en postindustriële productie inmiddels een beleidsmatig planbaar proces is geworden. In de huidige fase van de ontwikkeling van de menselijke soort is met andere woorden

het creëren van technisch-economische vooruitgang een 'truc' geworden die in steeds meer landen (zij het lang niet in alle) met succes wordt toegepast. Uit het laatste voortgangsrapport van de Verenigde Naties met betrekking tot de millenniumdoelen blijkt echter zonneklaar dat hetzelfde geenszins geldt met betrekking tot mondiale vragen rond armoede, kindersterfte, vrouwenrechten en milieubescherming.

De gigantische wetenschappelijke en technologische vooruitgang die de afgelopen decennia is geboekt, gaat met andere woorden wrijvingsloos samen met een vergaande onverschilligheid binnen de rijke landen ten opzichte van de achterblijvers en de uitgesloten. Een simpele illustratie daarvan biedt het feit dat de meeste rijke landen er nog steeds niet in slagen om de overeengekomen 0.8 % van hun nationaal product te besteden aan doelen op het gebied van mondiale ontwikkeling en vermindering van ongelijkheid. Er bestaat kortom binnen de hoogst-ontwikkelde landen (en binnen de hoogst-ontwikkelde regio's op het Zuidelijk halfrond) geen duidelijke correlatie tussen technisch-wetenschappelijke vooruitgang en het opleidingsniveau van de plaatselijke bevolking aan de ene kant en het vermogen om morele verantwoordelijkheid op zich te nemen voor het lot van de armsten en de kanslozen aan de andere kant. Hetzelfde geldt in nog sterkere mate voor het milieubeleid en voor ecologische vragen. Waar de zorg daarvoor zich duidelijk laat vertalen in economisch gewin of in het verlagen van korte-termijncosten, daar wordt actief beleid gevoerd. Maar het blijkt vooralsnog praktisch onmogelijk om met effectief beleid op nationaal en internationaal niveau te reageren op het bijzonder sombere ecologische lange-termijn perspectief, zoals dat bijvoorbeeld geschetst wordt in United Nations Ecological Development Report uit 2003.

Zowel het tot stand brengen van een rechtvaardige economische wereldorde als een duurzame mondiale economie gaan vooralsnog het leer- en handelingsvermogen van de mensheid verre te boven.

Tegen de achtergrond van deze mondiale problematiek krijgt in mijn ogen de 'grote strijd' van Jaap van Praag en van de humanistische

beweging in ons land, die in het teken stond van het voeden, versterken en in praktijk brengen van moreel verantwoordelijkheidsgevoel op basis van individuele vrijheid en autonomie, een nieuwe urgentie, maar ook een ander karakter. Niet alleen vindt die strijd nu plaats tegen de horizon van een wereldomspannende ecologische problematiek en de grenzeloze groeifantasieën die de consumptiemaatschappij kenmerken. Bovendien kunnen de verandingsprocessen waar het om gaat, niet beperkt blijven tot het niveau van de levensbeschouwelijke reflectie, de persoonlijke levenskunst en allerlei vormen van moreel beraad, gericht op het herstellen en versterken van de verbanden tussen persoonlijke autonomie en morele betrokkenheid. In het verlengde daarvan staan humanisten en andere betrokken wereldburgers vandaag de dag óók voor de uitdaging om nieuwe vormen van morele en ecologische verantwoordelijkheid te bevorderen op het niveau van de economische productie en alle daarop gerichte technisch-wetenschappelijke ontwikkelingsprocessen. Dat heeft vergaande consequenties, omdat het hierbij niet zozeer om morele reflectie en moreel beraad als zodanig gaat, maar om morele vragen in directe relatie tot technisch-wetenschappelijke ontwikkelingen en beleidsmatige vragen en alle daarmee verbonden praktisch-professionele probleemstellingen. Het gaat hier met andere woorden om *normatieve professionalisering* op het niveau van kennisintensieve organisaties.

2. Het belang van de Humanistische Alliantie

De verschuivingen die hiermee globaal zijn aangeduid en alle maatschappelijke vragen die daarmee verbonden zijn, vormen ook voor velen buiten de humanistische beweging een zorg en een uitdaging. Naast alle somber stemmende ontwikkelingen die onze tijd te zien geeft, maken wij ook een explosie mee van hoopgevende initiatieven, ideeën en inzichten. Niet alleen op het niveau van hedendaagse muziek, films, romans filosofie en wetenschappelijk onderzoek, maar ook op het niveau van burgerinitiatieven

en NGO's. Temidden van al die vernieuwingen heeft de humanistische beweging een eigen plek en eigen mogelijkheden, maar staat zij ook voor eigen uitdagingen. Daarbij gaat het mij met name om de mogelijkheden die de Humanistische Alliantie, als nieuw samenwerkingsverband van humanistische organisaties in ons land, te bieden heeft om de vragen en uitdagingen die hieruit voortvloeien met een zeker vertrouwen en élan tegemoet te treden. Vertrouwen en élan zijn voor mij belangrijke begrippen in dit verband, omdat zij verwijzen naar basismotieven van het humanisme (in het Griekse denken, in de Renaissance, bij Kant, bij de jonge Marx, bij Fromm, bij Habermas en bij vele anderen) die mij bijzonder dierbaar zijn: het vertrouwen in het vermogen van mensen om te leren, om op alle terreinen van het leven hun inzicht te verdiepen en daar op het niveau van het praktische handelen met stijl en een zeker plezier concreet inhoud aan te geven. De toekomst is open en wij mensen zijn in staat om de loop van onze eigen geschiedenis tot op zekere hoogte te beïnvloeden op basis van de waarden die ons leven kleur en zin geven. In een variatie op een treffende formulering van Paul Ricoeur: het gaat om een goed, zinvol leven, met en voor anderen, in rechtvaardige instituties en een duurzame wereldsamenleving. Voedende en inspirerende samenwerking met anderen, inclusief de conflicten en leerzame wrijving die daarbij horen, zijn voor een dergelijk toekomstperspectief van centraal belang. Dat vormt de belangrijkste achtergrond van mijn vertrouwen in de mogelijkheden van de Humanistische Alliantie om *verbreding* en *versterking* van het humanisme in ons land tot stand te brengen. Die verbreding heeft twee kanten die nauw samenhangen: enerzijds verbreding van het *draagvlak*; anderzijds verbreding van de maatschappelijke vragen en *domeinen* waarop het georganiseerde humanisme zich richt. De verbreding van het draagvlak berust in de eerste plaats op de nieuwe vormen van samenwerking tussen humanistische en humanistisch geïnspireerde organisaties. Die samenwerking vond voorheen vooral op toevallige basis plaats en wordt nu in het kader van de Alliantie systematisch ontwikkeld. Dat heeft grote voordelen.

Niet alleen vanwege de synergie die daarmee bereikt wordt, maar vooral ook omdat daarmee geleidelijk de beeldvorming rond het humanisme verbreed kan worden. Naast en in verbinding met de levensbeschouwelijke reflectie en alle daarmee verbonden praktische activiteiten – zoals publiekgerichte activiteiten en het humanistisch raadswerk – die de kracht van het Humanistisch Verbond uitmaken, komen nu ook de sociaal en internationaal gerichte activiteiten van humanistische organisaties en de wetenschappelijke poot van het humanisme in ons land prominenter in beeld.

De inhoud van deze verbreding kan nader verhelderd worden aan de hand van de *waarden* die de verschillende humanistische organisaties in hun missie en doelstellingen centraal stellen. Daarbinnen kunnen drie clusters worden onderscheiden. Het eerste cluster kan gekenschetst worden aan de hand van humanistische kernbegrippen als autonomie, individuele vrijheid en persoonlijke ontwikkeling en alle daarmee verbonden emancipatieprocessen. In het tweede cluster staan begrippen centraal als cultuur, vorming, Bildung, beschaving, fatsoen, verbeeldingskracht, reflectie, dialoog en tolerantie. Het derde cluster tenslotte heeft betrekking op begrippen als morele verantwoordelijkheid, solidariteit, rechtvaardigheid en mensenrechten. Grosso modo kan gesteld worden dat de maatschappelijke beeldvorming rond het humanisme de afgelopen decennia vooral in het teken heeft gestaan van de eerste twee clusters, met een sterke nadruk op het bieden van een *kritisch alternatief* voor religieus geïnspireerde vormen van zingeving en de bijbehorende wereldbeelden en rituelen. De verbreding die via de Humanistische Alliantie tot stand komt, houdt dan in dat ook het derde cluster nadrukkelijk op de voorgrond komt te staan en in een mondiaal, sociaal-kritisch perspectief wordt geplaatst, niet alleen op het niveau van de bijbehorende waarden en inhoudelijke reflectie, maar ook op het niveau van praktische activiteiten. Daarmee ontstaat een veel gevarieerder en steviger beeld van het humanisme en wordt ook de breedte van het draagvlak daarvan in de Nederlandse samenleving duidelijker.

In de tweede plaats hangt deze verbreding en

versterking samen met de verbreding van de maatschappelijke *domeinen* waarop het humanisme zich in het kader van de Alliantie richt. Al weer sterk simplificerend, kan gesteld worden dat het humanisme in ons land zich de afgelopen decennia vooral gericht heeft op levensbeschouwelijke reflectie en op educatieve activiteiten in het teken van twee maatschappelijke rollen: de rol van privé-persoon en de rol van burger. Vragen op het niveau van *professionele* rollen en van *organisatorische* en *beleidsmatige* dilemma's, speelden een ondergeschikte rol. Een goede illustratie daarvan biedt het feit dat de universiteit van de humanistische beweging in 1989 van start is gegaan als ambtsopleiding vanwege het Humanistisch Verbond, waarbij het behouden en adequaat inhoud geven aan de '*vrijplaatsfunctie*' van humanistisch geestelijk werkers in het centrum van onderwijs en onderzoek stond. In de beginjaren van de UvH speelden vragen rond humanisering van de organisatorische context van het HGW nauwelijks een rol. Hetzelfde gold voor de internationale dimensie van het humanisme en vragen rond globalisering, technologische versnelling en Noord-Zuid verhoudingen. Ook de relaties met Humanitas en de vele maatschappelijke vragen waarop de Humanitas-werkstichtingen zich richtten, werden stiefmoederlijk bedeed. Dat is inmiddels veranderd: zingeving en humanisering zijn in het nieuwe bachelors- en masterprogramma de gelijkwaardige brandpunten van de humanistiek in onderwijs en onderzoek op de UvH. Naast het HV wordt steeds intensiever samengewerkt met HVO, Humanitas, Hivos en de stichting Socrates. Bovendien wordt vanuit de UvH (in samenwerking met 'derden') aanbod ontwikkeld dat gericht is op een bredere maatschappelijke vraag. Bijvoorbeeld in de vorm van een part-time opleiding voor integriteits-functionarissen in samenwerking met de firma 'Governance and Integrity'; in de vorm van een nieuwe, éénjarige master op het gebied van sociaal werk, in samenwerking met LESI, het Landelijk Expertise-centrum Sociale Interventie, die grotendeels in het teken staat van normatieve professionaliteit; via een bijzondere leerstoel gefinancierd door Humanitas Rotterdam in het teken van humane oude-

renzorg; en tenslotte via het mede door Hivos gefinancierde nieuwe Instituut Kosmopolis, van waaruit jaarlijks een internationale summer-school georganiseerd wordt, onderzoek op het gebied van Noord-Zuid verhoudingen opgestart wordt en samenwerking wordt gezocht met het bedrijfsleven op het gebied van duurzame ontwikkeling en het belang van levensbeschouwelijke inspiratiebronnen daarvoor.

3. De sociale agenda als focus van de Alliantie

Dergelijke ontwikkelingen bieden een voorbeeld van de nieuwe vormen van samenwerking en de inhoudelijke verbreding die de afgelopen jaren in de geest van de HA tot stand zijn gekomen. De Alliantie staat nu voor de uitdaging om deze inhoudelijke verbreding en organisatorische vervlechting op twee, nauw met elkaar samenhangende 'fronten' te benutten voor een nieuw elan van de humanistische beweging in ons land, tegen de achtergrond van de grote vragen van onze tijd: in de eerste plaats het bereiken van een veel groter *aantal* (Nederlandse) burgers dan nu het geval is met hoogwaardig aanbod vanuit de samenwerkende lidorganisaties; in de tweede plaats het verbeteren van de *beeldvorming* rond het humanisme en de betekenis daarvan voor centrale maatschappelijke vragen van onze tijd. Een belangrijke sleutel daartoe is het tot stand brengen van nieuwe *verbindingen* tussen de waarden en de eigen 'taalspelen' van de samenwerkende humanistische organisaties aan de ene kant en de vragen en zorgen van potentieel geïnteresseerde burgers anderzijds. Blijkens recent onderzoek vanuit de Humanistische Omroep is ruim een miljoen Nederlanders geïnteresseerd in praktische vormen van humanistische dienstverlening. Mede met het oog hierop hebben het bestuur en de algemene vergadering van de Alliantie eind 2005 besloten om aansluiting te zoeken bij het initiatief van *de Volkskrant* en de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling om een 'sociale agenda' op te stellen, die een praktische leidraad beoogt te bieden voor het aanpakken van een aantal klemmende maatschappelijke vragen.

Op de bijbehorende site (www.socialeagenda.nl) valt de volgende samenvatting van de belangrijkste punten van deze agenda te vinden:

1. Hoe kunnen we meer welzijn en geluk ontlenen aan de welvaarts-groei? Ons nationale inkomen is verdubbeld in 35 jaar tijd, maar we zijn niet twee keer zo gelukkig. Stress en overgewicht zijn de tol die we betalen voor economische groei. Toch is er geen duidelijk alternatief voor de jacht op welvaart. We weten niet hoe het wél moet.
2. Hoe kan het onderwijs voor elkaar krijgen dat minder talent onbenut blijft? We leiden niet goed op voor de kennissamenleving. Maar we geven drop-outs ook geen adequate voorbereiding op de samenleving. Hoe bereiken we dat talent kan floreren op alle niveaus?
3. Hoe kunnen we de kwaliteit van de publieke dienstverlening verbeteren? De burger stelt hoge eisen aan de kwaliteit van publieke diensten. Het management wil met een bedrijfsmatige aanpak die kwaliteit verhogen. Dit leidt tot veel onvrede bij de vakmensen op de werkvloer. Hoe hakken we deze gordiaanse knoop door?
4. Hoe kan de onderklasse emanciperen? Het is moeilijk te stijgen op de maatschappelijke ladder; de sociaal-economische mobiliteit is gering in Nederland. Belangrijke netwerken zijn vaak gesloten circuits voor mensen die er niet bij horen. Hoe geven we meer mensen meer kansen om mee te doen?
5. Hoe worden we betere burgers met betere omgangsvormen? Prettige omgangsvormen vergemakkelijken het maatschappelijk verkeer. Ze verhogen de kwaliteit van leven. Maar de leefregels zijn niet meer zo helder als vroeger, toen iedereen zijn plaats en zijn verantwoordelijkheid wist. Hoe behandelen we elkaar met respect voor ieders kwaliteiten?
6. Hoe kunnen we een geïntegreerde samenleving worden? De multicultuur komt van alle kanten op ons af, of we het nu leuk vinden of niet. Hoe worden we een samenleving waarin verscheidenheid wordt gewaardeerd en waarin nieuwe combinaties kans krijgen op succes?

7. Hoe kunnen we de continuïteit en duurzaamheid van de samenleving bevorderen? Nog meer auto's, nog meer huizen met een tuin, nog meer bedrijventerreinen, nog meer natuur en nog meer landingsbanen gaan niet samen. Daar is geen ruimte voor, daar kan het milieu niet tegen, daar doen we toekomstige generaties geen plezier mee.

Op deze agenda komt niet alleen een aantal punten voor waar humanistische organisaties zich al veel langer om bekommeren. Bovendien kan de humanistische beweging een belangrijke bijdrage leveren aan het verdiepen van deze agenda en aan de praktische realisering daarvan. Daarbij gaat het vooral om de volgende twee punten. In de eerste plaats valt op dat in de discussies rond deze sociale agenda steeds opnieuw naar 'de politiek' en 'de overheid' wordt gekeken als centrale actor bij de uitvoering daarvan. Daarmee dreigt deze agenda echter een politiek programma te worden 'zonder partij' en verdwijnt het appel aan Nederlandse burgers om zich in hun *eigen* leven en werk iets van deze agenda aan te trekken naar de achtergrond. De kracht van deze agenda is juist dat hij een aansprekende formulering biedt van een aantal dringende maatschappelijke problemen waar een flink deel van de bevolking van ons land zich terecht zorgen over maakt. Tevens is duidelijk dat het werk maken van deze agenda het probleemoplossend vermogen van de overheid verre *te boven gaat*. De meeste punten op deze agenda kunnen gelezen worden als een indicatie van het structureel *te kort schieten* van de stuur- en regelcapaciteit van overheden om voor dringende maatschappelijke vragen als sociale integratie, betrokken burgerschap, hoogwaardige publieke dienstverlening en duurzaamheid adequate oplossingen tot stand te brengen. In dat licht gezien biedt deze agenda juist een ingang voor het *activeren* van burgers en van professionals en het beter benutten van hun eigen vermogens en creativiteit om daadwerkelijk iets aan deze vragen en problemen te doen. Precies op dit punt bezitten humanistische organisaties een eigen traditie en deskundigheid, zowel ten aanzien van het werven en ondersteunen van vrijwilligers als op het gebied van het inhoudelijk voeden van kritische reflec-

tie en creatieve ideeënvorming. Dat brengt me bij het tweede punt waarop de humanistische beweging een belangrijke bijdrage kan leveren aan het verdiepen van deze agenda en de praktische realisering daarvan. Wanneer deze agenda in de eerste plaats als een activerend, participatie-gericht ontwikkelingstraject wordt gezien, dan komen vragen rond persoonlijke zingeving en maatschappelijke verantwoordelijkheid nadrukkelijk op de voorgrond te staan. Het gaat bij de sociale agenda niet om technocratische oplossingsstrategieën, maar in de eerste plaats om *waardengeleid handelen*: om het praktisch inhoud geven aan een zinvol leven, om solidariteit met degenen die uitgesloten dreigen te worden, om het ontwikkelen van levensstijlen waarin duurzaamheid een vanzelfsprekende plek heeft, om nieuwe vormen van sociale verbinding in plaats van maatschappelijke polarisering. Bovendien gaat het om het ontwikkelen en voeden van vormen van professioneel handelen op al deze terreinen waarin betrokkenheid, dialoog en integriteit centraal staan, in plaats van efficiency en planmatigheid, om technische deskundigheid die *in dienst* staat van humane vormen van dienstverlening en probleemoplossing. Op deze punten kunnen het humanisme en andere levensbeschouwelijke tradities een belangrijke, in mijn ogen zelfs onontbeerlijke bijdrage leveren aan de ombuiging van het huidige maatschappelijke klimaat dat in het teken staat van individuele behoeftebevrediging ongeacht de consequenties voor anderen, naar nieuwe vormen van sociale betrokkenheid voorbij de verticale vormen van moraliteit die kenmerkend waren voor de verzuilde samenleving, maar ook voorbij de neo-liberale privatisering van religie en levensbeschouwing en de bijbehorende marginalisering daarvan als bronnen van moreel inzicht. De zorgen die uit de sociale agenda naar voren komen, kunnen plausibel geduid worden als tekenen van groeiende maatschappelijke verontrusting over de negatieve gevolgen van de neo-liberale individualisering en de daarmee gepaard gaande onverschilligheid en verharding. Op mondiaal niveau zijn die gevolgen nog veel ingrijpender dan in ons eigen land. Het ombuigen daarvan kan niet langs technocratische lijnen plaats-

vinden, maar is vooral een zaak van waarden, zingeving en inspiratie op basis van leerzame wrijving tussen een pluraliteit aan inhoudelijke perspectieven. Het humanisme kan daarbij een belangrijke verbindende rol spelen, omdat wij vanuit het brede spectrum aan humanistische tradities niet alleen een inhoudelijke verwantschap hebben met vragen rond zingeving en humanisering, maar ook met wetenschappelijke rationaliteit en met professionele betrokkenheid en professionele bezieling, zoals onder meer door de humanistische psychologie wordt geïllustreerd. Wij verbinden met andere woorden de inhoudelijke betrokkenheid op humane waarden met kritische reflectie en adequaat praktisch handelen.

De sociale agenda biedt de Alliantie zogenoemd zowel de mogelijkheid om de *samenhang* tussen de perspectieven en activiteiten van de verschillende humanistische organisaties te versterken, als de mogelijkheid om de maatschappelijke betekenis daarvan beter zichtbaar te maken en in het verlengde daarvan *nieuwe verbindingen* aan te gaan met individuen, groepen en organisaties die net als wij concreet werk willen maken van deze klemmende maatschappelijke vragen.

4. Tot slot: handen uit de mouwen

Aan het begin van deze discussiebijdrage heb ik gesteld dat de opbouwfasen van het HV en van Humanitas in het teken stonden van een grote maatschappelijke *urgentie*. In het licht van mijn betoog kan geconcludeerd worden dat een dergelijk gevoel van urgentie in onze tijd inhoudelijke gezien volledig op zijn plaats zou zijn. Misschien is die urgentie echter zo groot dat hij verlamdend werkt: het is niet makkelijk om een zinvolle samenhang te zien tussen het eigen handelen als individu of groep aan de ene kant en alle grootschalige ontwikkelingen, onstuitbaar lijkende vliegwielen en complexe samenhangen op mondiaal niveau anderzijds. Zoals het complexiteitsdenken van Cilliers en andere filosofen aannemelijk heeft gemaakt, kunnen echter in complexe systemen kleine veranderingen grote gevolgen hebben.

⁽²⁾ Ook de Renaissance en de Verlichting zijn

klein begonnen, met individuen en groepjes die anders in het leven gingen staan en nieuwe, ruimere denkbeelden over zichzelf en hun wereld ontwikkelden. Wij leven in heel andere tijden, in een overgeorganiseerde, onvoorstelbaar dicht verknoopte werldsamenleving die worstelt met allerlei nieuwe risico's en formidabele uitdagingen. Maar het grondprincipe blijft hetzelfde: wij mensen zijn ook een uiterst inventieve, creatieve soort, gekenmerkt door 'nataliteit' zoals Hannah Arendt zegt, door het vermogen om samen met anderen iets nieuws te beginnen dat deugd doet, en daaraan hoop en vertrouwen te ontleenen. De Humanistische Alliantie is een nieuw initiatief dat nieuwe kansen biedt. Zij is tot nu toe vooral ontwikkeld en vormgegeven op het niveau van de besturen en directies van de deelnemende organisaties, als landelijke organisatie. Nu is de tijd gekomen om de Alliantie ook op plaatselijk niveau inhoud te geven via nieuwe, lokaal verankerde vormen van samenwerking tussen professionals en vrijwilligers van humanistische organisaties en andere betrokken burgers en professionals. De sociale agenda biedt daar concrete aanknopingspunten en richtingwijzers voor. Kortom: humanisten, handen uit de mouwen; er is een wereld te winnen.

Prof. dr. Harry Kunneman is hoogleraar Sociale theorie, in het bijzonder zingevingsvragen, aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht en voorzitter van de Humanistische Alliantie.

Noten

- (1) Verg. voor een nadere uitwerking van deze gedachtegang met behulp van de begrippen horizontale transcendentie en normatieve professionalisering mijn boek *Voorbij het dikke-ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: Humanistics University Press/SWP (2005).
- (2) Verg. bijvoorbeeld Paul Cilliers (1998), *Complexity and Postmodernism*. New York/Londen: Routledge.